

ЩОДО ПРАВА ТА ЙОГО РОЛІ В АКСІОСФЕРІ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджено сутність, принципи та цінність права. Приділено увагу соціальній, інструментальній та власній цінностям права.

Ключові слова: право, принципи права, філософія права, цінність права.

В статье исследуется сущность, принципы и ценность права. Уделяется внимание социальной, инструментальной и собственной ценностям права.

Ключевые слова: право, принципы права, философия права, ценность права.

The article offers the research of essence, principles and value of law. It addresses to the social, instrumental and the own value of law.

Keywords: law, principles of law, philosophy of law, value of law.

Право є унікальним та складним соціальним явищем. Ще давньоримські мислителі намагались зрозуміти, що таке право і яка його роль у суспільстві. Як писав давньоримський юрист Ульпіан, право отримало свою назву від слова «justitia», що означає «правда», «справедливість», що право є «мистецтвом добра».

Те, що називалось «правом», вивчалось з давніх-давен і перш за все для практичного застосування. Римські юристи вбачали зміст юридичної діяльності у трьох основних компонентах: *agere* (керувати юридичними діями сторін), *cavere* (складати формули документів), *respondere* (радити). Вважалося, що справжній законодавець – той, хто розуміється в законах, уміє давати поради, вести справи й охороняти інтереси клієнта. Вивчення права, підпорядковане вирішенню практичних завдань, отримало назву аналітичного правознавства. Це дозволило правильно, досконало і точно розглядати юридичні конфлікти, формулювати правові висновки під час винесення судових рішень, давати консультації, складати юридичні документи, проводити правове навчання.

Епоха Нового часу пов'язана з розвитком філософії права, правової соціології. Аналітичне правознавство стали оцінювати як дисципліну «нижчого сорту», для якої характерні схоластика, спекулятивні побудови та гра в поняття. Навряд чи можна погодитись з такими висловлюваннями сьогодні, адже аналітична юриспруденція – давня і спеціальна наука, яка глибоко й тонко впливає на законотворчість, на його удосконалення, на практичну діяльність. Аналітичне правознавство, зазначав С. С. Алексєєв, є свого роду «логікою і математикою в галузі права, практичній діяльності юристів» [1, с. 7].

Водночас існує потреба в подальшому розвитку загальнотеоретичної юридичної науки – теорії держави і права – науки, яка дослідила закономірності виникнення, розвитку й функціонування державних і правових явищ, визначила сутність та цінність права. З'явилась вона наприкінці XVIII – початку XIX століть на основі таких наук, як енциклопедія права і філософія права. Енциклопедія права містила

загальні відомості про право, різні галузі права і методи вивчення. Філософія права стала методологічним підґрунтям юриспруденції. Її цікавить не стільки знання про право, а те, без чого право не може бути «мистецтвом добра», «справедливості». Філософія права досліджує норми та цінності, які складають зміст права, культуру, релігію, мораль, на які спирається право, питання порядку і хаосу, добра і зла, свідомості і поведінки людини, яка дотримується чи порушує правові норми, тощо. В цьому плані слухними є слова М. Монтеня, що «життя... є вмістилищем і доброго і злого, зважаючи на те, у що ви самі перетворили його» [3, с. 99].

У сучасній юридичній науці термін «право» використовують у кількох значеннях:

1) правом називають соціально-правові вимоги людей, як право людини на життя, право на самовизначення тощо. Ці вимоги обумовленні «самою» природою людини і суспільства. Їх вважають природними правами;

2) право є системою правових норм. Його норми створюються і діють незалежно від волі та свідомості окремих осіб (об'єктивне право). Цей зміст вкладається в словосполучення: «цивільне право», «кримінальне право», «конституційне право» та інші галузі права;

3) цим терміном визначають офіційно визнані можливості фізичних та юридичних осіб, як право на власність, право на працю, на відпочинок тощо. Йдеться про право, яке належить окремій особі (суб'єктивне право);

4) термін «право» застосовується для характеристики системи правових явищ, які існують у світі (англо-американська, романо-германська, релігійно-традиційна та інші типи правових систем).

У юридичній літературі найчастіше використовують термін «право» в його об'єктивному розумінні – як систему правових норм.

Сутність права можна найкраще розкрити через основні принципи права. Завдяки принципам правова система адаптується до інтересів людини і суспільства. Варто розглянути основні з них:

1. Принцип справедливості – виражає загальносоціальну сутність права. Повинні бути відповідними злочин і покарання, праця і оплата, шкода і відшкодування. «Якби цар не застосовував покарання до тих, хто заслуговує цього, то сильніші засмажили б слабких, як рибу на рожні», – зазначалось ще в давньоіндійських законах Ману [1, с. 55].

2. Принцип рівноправності – забезпечує рівні можливості громадян в усіх сферах життєдіяльності. «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками» (ст. 24 Конституції України). Ступінь реалізації цих можливостей залежить від соціально-правової активності самої людини.

3. Принцип поваги прав людини – розкриває одну із найважливіших ціннісних характеристик права. В ст. 3 Конституції України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю». Права і свободи людини є такою самою загальнолюдською цінністю, як земля, повітря, океани, досягнення світової науки і культури.

4. Принцип законності – полягає в такому. По-перше, у якості, несуперечливості нормативно-правових актів один одному, наявності ієрархічної системи права. «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії», – сказано в ст. 8 Конституції України. По-друге, у суворому дотриманні та виконанні юридичних норм, правових приписів усіма суб'єктами правовідносин, включаючи посадових осіб, державні органи й організації. По-третє, у невідворотності відповідальності громадян і посадових осіб за правопорушення.

5. Принцип правосуддя – виражає гарантії захисту суб'єктивних прав в судовому порядку. «Права і свободи людини й громадянина захищаються судом (ч. 1 ст. 55 Конституції України). Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних судових установ чи організацій, членом або учасником яких є Україна» (ч. 4 ст. 55 Конституції України). Юридичною передумовою для реалізації ч. 4 ст. 55 Конституції є ратифікація Україною 17 липня 1997 року Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод (прийнята Радою Європи в 1950 році).

Серед основних принципів права дехто з учених називають вихідні положення, які приймаються без доказів (аксіоми). Прикладом аксіом може бути таке: закон зворотної сили не має; громадянам дозволено все, що не заборонено законом; не можна засудити двічі за одне і те ж правопорушення; ніхто не може бути суддею у власній справі та ін. Більшість правових аксіом знайшло своє закріплення в законах.

Право – це не лише необхідність, засіб регулювання суспільних відносин, а велика соціальна цінність і соціальне благо. З розвитком такого напрямку філософської думки, як аксіологія (вчення про цінності), стало можливим чіткіше охарактеризувати місце і роль права в житті суспільства. Характеризуючи цінність права, можна виділити такі три основні моменти: 1) соціальна цінність; 2) інструментальна цінність; 3) власна цінність права.

Соціальна цінність права полягає в тому, що право сприяє розвитку таких відносин, у яких зацікавлена і людина, і суспільство в цілому. Таким чином, право сприяє соціальному прогресу, розвитку демократії, економічної свободи і свободи особистості, забезпечує стабільність і порядок. Якщо право не відповідає потребам суспільства, тоді приймаються реакційні антинародні закони, які не відповідають вимогам часу. В такій ситуації право може стати реакційною силою.

Інструментальна цінність права виявляється в тому, що право є інструментом, засобом для вирішення різних завдань. Цей інструмент використовує і держава, і громадські організації, і громадяни. Дуже важливо, щоб у демократичному суспільстві право стало інструментом у руках окремої людини, щоб саме людина могла використати інститути правосуддя, інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Європейську систему та інші форми захисту прав людини.

Власна цінність права в демократичному суспільстві набуває домінуючого

значення. Це є цінність упорядкованої соціальної свободи і справедливості. Саме упорядкованої соціальної свободи, бо без права соціальна свобода може перерости у свавілля, у неконтрольованість дій учасників відносин. Право – це такий феномен, який повинен внести в життя організованість і порядок. Демократичні процеси, як слушно зазначив І. Ю. Козліхін, неможливі без науково обґрунтованої юридичної регламентації. Інакше демократія поза правом вироджується, перетворюючись на авторитаризм популістського спрямування чи на тоталітаризм або анархізм, соціальний хаос [2, с. 183].

Біда нашого суспільства в тому, що певний час право в нашій державі відкидалось, потім стало «інструментом» держави, а основні його цінності не визнавались. Право лише тоді право, коли наявна система норм спроможна протистояти державній владі й захистити честь та гідність кожної людини.

Право – велике досягнення цивілізації і культури. Воно відображає життя в усіх його проявах, починаючи із складних життєвих, сімейних та побутових ситуацій до глибинних пластів життя – економічної організації суспільства, структури політичної влади й утвердження демократії. Недарма такі закони минулих епох, як Закони XII таблиць, Закони Хаммурапі, Закони Ману, Руська Правда, Кодекс Наполеона, є своєрідними віконцями в минуле. Тут відображено життя з його можливими проблемами та конфліктами. Юридичні проблеми й конфлікти втілювались в трагедіях Есхіла і Софокла. Вони ставились на сцені давньогрецького театру і користувались популярністю серед глядачів.

Цицерон убачав у законах джерело мудрості, стверджуючи в устами Красса, що «для всякого, хто шукає основ і джерел права, одна книжка XII таблиць вагою свого авторитету і великою користю воістину перевершує усі бібліотеки усіх філософів» [4, с. 112, 113].

Завдання нашого часу – сприйняття цінностей світової правової культури і сприяння їх розвитку. Суспільна увага до права повинна слугувати правовому прогресу, становленню загальнолюдських, загальнодемократичних цінностей, законності, правопорядку. Без цього право не може бути втіленням вищого досягнення цивілізації – Свободи, Гуманізму і Культури. Без цього неможлива розбудова демократичної, соціальної і правової держави.

Література:

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М., 1994.
2. Козлихин И. Ю. Право и политика / И. Ю. Козлихин. – СПб., 1996.
3. Монтень М. Опыты // Избранные произведения : в 3-х т. Т. 1 / М. Монтень. – М., 1992.
4. Три трактата об ораторском искусстве. – М., 1972.